

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ніколенко Л.М.,
провідний науковий співробітник
відділу господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0002-3437-6968

Ніколенко Л.М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції.

Стаття присвячена дослідженню принципів права Європейського Союзу як критеріїв оцінки ефективності правової інтеграції України. У зв'язку з активізацією євроінтеграційного курсу держави особливо актуальним стає питання гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу. Зокрема, дослідження акцентує увагу на таких основоположних принципах, як верховенство права, правова визначеність, пропорційність, субсидіарність, законність, солідарність, пряма дія та взаємне визнання. Визначено, що принципи дозволяють оцінити відповідність українського законодавства стандартам ЄС, виявити невідповідності та запропонувати механізми їх усунення. Наголошено, що ці принципи є не лише нормативними орієнтирами, а й практичними інструментами оцінки відповідності українського законодавства європейським стандартам. Верховенство права забезпечує пріоритет європейських норм над національним законодавством у разі конфлікту, а принцип правової визначеності гарантує стабільність і передбачуваність правових норм. Принцип пропорційності допомагає уникати надмірного втручання держави у права громадян, а принцип субсидіарності врівноважує розподіл повноважень між Європейським Союзом та державами-членами. Принцип прямої дії сприяє імплементації норм Європейського Союзу безпосередньо в національному правопорядку, а взаємне визнання рішень та правових актів забезпечує ефективну співпрацю між правовими системами.

Запропоновано комплексний методологічний підхід до інтеграції, який включає системну оцінку правової адаптації, інституційної готовності та громадянської інформованості, а також використання правових категорій (правова культура, безпека, рівність). Окреслено практичні рекомендації, такі як створення експертних комісій, використання цифрових технологій для аналізу законодавства та розробка дорожньої карти адаптації.

Доведено, що застосування зазначених принципів сприятиме підвищенню рівня правової відповідності України до норм Європейського Союзу, оптимізації імплементаційних механізмів та забезпеченню належного рівня правової інтеграції, що є необхідною умовою для вступу України до ЄС.

Ключові слова: європейський політико-правовий простір, трансформація, інтеграція, Європейський Союз, принципи, верховенство права, пропорційність.

Nikolenko L.M. Principles of European Union law as criteria for assessing the effectiveness of legal integration.

The article is devoted to the study of the principles of European Union law as criteria for assessing the effectiveness of Ukraine's legal integration. In connection with the intensification of the state's European integration course, the issue of harmonizing national legislation with the legal standards of the European Union is becoming particularly relevant. In particular, the study focuses on such fundamental principles as the rule of law, legal certainty, proportionality, subsidiarity, legality, solidarity, direct effect and mutual recognition. It is determined that the principles allow assessing the compliance of Ukrainian legislation with EU standards, identifying inconsistencies and proposing mechanisms for their elimination. It is emphasized that these principles are not only normative guidelines, but also practical tools for assessing the compliance of Ukrainian legislation with European standards. The rule of law ensures the priority of European norms over national legislation in the event of a conflict, and the principle of legal certainty guarantees the stability and predictability of legal norms. The principle of proportionality helps to avoid excessive state interference in citizens' rights, and the principle of subsidiarity balances the distribution of powers between the European Union and the Member States.

The principle of direct action promotes the implementation of European Union norms directly in the national legal order, and mutual recognition of decisions and legal acts ensures effective cooperation between legal systems.

A comprehensive methodological approach to integration is proposed, which includes a systematic assessment of legal adaptation, institutional readiness and citizen awareness, as well as the use of legal categories (legal culture, security, equality). Practical recommendations are outlined, such as the creation of expert commissions, the use of digital technologies for the analysis of legislation and the development of an adaptation roadmap.

It is proven that the application of these principles will contribute to increasing the level of legal compliance of Ukraine with European Union norms, optimizing implementation mechanisms and ensuring the appropriate level of legal integration, which is a necessary condition for Ukraine's accession to the EU.

Key words: European political and legal space, transformation, integration, European Union, principles, rule of law, proportionality.

Постановка проблеми. Процес інтеграції України у європейський економічний та політико-правовий простір буде успішним за умови, якщо національний правопорядок відповідатиме принципам права Європейського Союзу (далі – ЄС). Тому, по-перше, у зв'язку з новим етапом євроінтеграції України актуальним стає питання адаптації національного законодавства до права ЄС. Визначення ефективності цієї адаптації потребує чітких критеріїв, серед яких центральне місце займають принципи права ЄС. По-друге, принципи права ЄС (верховенство права, правова визначеність, пропорційність, субсидіарність тощо) грають ключову роль у гармонізації правових систем держав-членів ЄС та держав-кандидатів. Вони дозволяють оцінити рівень відповідності національного законодавства європейським стандартам. По-третє, відсутність єдиного методологічного підходу до оцінки ефективності правової інтеграції створює труднощі у практичній імплементації норм ЄС. Дослідження ролі принципів права як інструментів такої оцінки допоможе розробити методику аналізу відповідності українського законодавства праву ЄС. По-четверте, забезпечення належного рівня правової інтеграції є однією з вимог для вступу України до ЄС. Аналіз принципів права ЄС як критеріїв оцінки ефективності інтеграційного процесу сприятиме вдосконаленню правових реформ та оптимізації процесу імплементації норм ЄС. По-п'яте, застосування принципів права ЄС у національній правовій системі потребує відповідної інституційної та правової адаптації, що є викликом для державних органів, судової системи та правозастосовної практики. Розгляд цього питання допоможе визначити оптимальні механізми імплементації європейських правових стандартів.

Таким чином, дослідження спрямовано на вирішення нагальних теоретичних та практичних проблем у сфері європейської правової інтеграції України, що робить її актуальною як для науковців, так і для законодавців та державних інституцій.

Стан дослідження. Питання принципів права ЄС неодноразово ставали предметом дослідження вчених, таких як: Л.Л. Богачова, Н.Ю. Борейко, С.М. Задорожна, О.В. Зайчук, М.І. Козюбра, В.В. Колесніченко, А.М. Колодій, Л.А. Луць, О.М. Москаленко, В.І. Муравйов, О.А. Назаренко, Н.М. Оніщенко, Р.А. Петров, С.П. Погребняк, О.В. Старчук, О.В. Стрельцова, О.Д. Тихомиров, О.О. Уварова, М.Г. Хаустова, І.В. Яковюк, К.В. Яловий та ін. Незважаючи на широкий інтерес вчених до даної тематики, питання принципів права ЄС залишається досить актуальним особливо як критерій оцінки ефективності правової інтеграції.

Метою статті є дослідження принципів права ЄС як критеріїв оцінки ефективності правової інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція України є стратегічним напрямом розвитку держави, одним із ключових напрямків її зовнішньої та внутрішньої політики, що передбачає гармонізацію національного законодавства з правовою системою ЄС. Принципи права ЄС виступають як визначальні критерії оцінки ефективності цього процесу. Вони слугують фундаментом для забезпечення правової визначеності, стабільності та передбачуваності, а також сприяють економічній та політичній інтеграції України до спільного європейського простору та є критеріями для оцінки відповідності національного законодавства стандартам ЄС.

Принципи права ЄС є не лише правовими нормами, а й інструментом формування європейської ідентичності та цінностей. Вони відображають основні ідеали ЄС, такі як демократія, справедливість, співпраця та повага до прав людини, створюють єдність між державами-членами, одночасно забезпечуючи послідовне застосування законів у всьому ЄС. Вони включають такі принципи, як:

принцип верховенства права – є фундаментальним принципом ЄС, який забезпечує перевагу європейського права над національним у разі конфлікту. Ефективність правової інтеграції можна вимірювати ступенем визнання і застосування цього принципу в національних правових системах.

Наприклад, кількість справ, у яких національні суди застосовують норми ЄС замість суперечливих національних законів, або рівень скасування національних актів, що суперечать праву ЄС. Якщо законодавство країни-члена суперечить європейському праву, суди цієї країни повинні застосовувати європейське право, навіть якщо це потребує скасування або зміни національного законодавства. Цей принцип є основою для ефективної правової інтеграції, оскільки він забезпечує, що всі держави-члени працюють в рамках єдиних правил. Порушення цього принципу негативно впливає на правову інтеграцію в ЄС. Деякі вчені пропонують для відновлення довіри до правової системи ЄС використовувати механізми [1], такі як процедура за ст. 7 Договору про ЄС, яка передбачає можливість вживання санкцій проти держави-члена, яка порушує фундаментальні принципи ЄС, включаючи верховенство права, демократію та права людини. Вказана процедура складається з двох етапів: Європейська Рада може визнати, що в державі-члені є «тяжке порушення» принципів ЄС; застосування санкції, такі як призупинення права голосу цієї країни в Раді ЄС [2]. Встановлення такого механізму спрямовано на відновлення довіри до правової системи ЄС, оскільки демонструє, що ЄС готовий захищати свої принципи, навіть якщо це потребує вживання жорстких заходів. Показником ефективності впровадження цього принципу може бути частка гармонізованих норм у законодавстві держави, наприклад, відсоток директив ЄС, імplementованих у національне право. Отже, у країнах-кандидатах, таких як Україна, оцінка відповідності законодавства *acquis communautaire* є прямим відображенням цього принципу;

принцип законності – дотримання закону як основи демократичного суспільства. Він гарантує, що всі дії органів державної влади (уряду, суду тощо) ґрунтуються на законі та що ніхто не стоїть над законом. У демократичному суспільстві цей принцип є основоположним, оскільки він гарантує верховенство права [3, с. 118–121], тобто закони однаково застосовуються до всіх, у тому числі до урядовців. Для України прийняття цього принципу означає забезпечення того, щоб її правова система працювала прозоро, а закони виконувались справедливо, без корупції чи свавільних рішень;

принцип субсидіарності – регулює розподіл повноважень між ЄС та державами-членами та означає, що рішення повинні прийматися на найнижчому можливому рівні (національному чи локальному), якщо це не менш ефективно, ніж на рівні ЄС. Цей принцип передбачає баланс між наданням ЄС достатніх повноважень для досягнення загальних цілей і збереження автономії держав-членів [4, с. 242–249]. Принцип субсидіарності може слугувати важливим інструментом для оцінки ефективності правової інтеграції, оскільки він демонструє, наскільки гармонійно розподіляються повноваження між ЄС та державами-членами. Якщо існують часті конфлікти між ЄС та державами-членами щодо компетенції, це свідчить про невизначеність у застосуванні принципу субсидіарності. Наприклад, якщо ЄС вторгається у справи, які можуть бути ефективно вирішені на національному рівні, це може підривати довіру до правової системи ЄС [5, с. 111–121]. Слід підкреслити, якщо ЄС намагається стандартизувати всі аспекти життя, ігноруючи специфіку окремих країн, це може призвести до протестів та підриву довіри до інтеграційних процесів. Наприклад, у питаннях податкової політики або соціальної політики держави-члени часто потребують гнучкості. Ефективність інтеграції, за допомогою цього принципу, можна виміряти через те, як держави зберігають автономію в сферах, де ЄС не має виключної компетенції, і водночас співпрацюють у спільних сферах. Принцип субсидіарності може слугувати критерієм для оцінки ефективності правової інтеграції шляхом аналізу чіткості розподілу повноважень, ефективності дій ЄС, участі громадян та регіональних органів, а також збалансованості між єдністю та різноманітністю у правовій системі ЄС;

принцип пропорційності – вимагає, щоб будь-які дії, вжиті органом влади (наприклад, урядом або судом), були пропорційними меті, яку він прагне досягти, тобто, обмеження владних повноважень у межах потреби. Наприклад, якщо уряд накладає обмеження на особисті свободи (наприклад, під час пандемії), ці обмеження мають бути необхідними, а не надмірними. У контексті інтеграції в ЄС цей принцип допомагає запобігти надмірним діям з боку національних інституцій або інституцій ЄС. Для України це означає забезпечення того, щоб закони та політика не накладали непотрібного тягаря на громадян або бізнес. Ефективність інтеграції залежить від того, чи зберігається баланс між вимогами ЄС і можливостями національних систем. Надмірна централізація чи недостатня адаптація можуть свідчити про неефективність;

принцип солідарності – спрямований на співпрацю та взаємну допомогу між державами-членами. Солідарність відображає ідею про те, що країни-члени повинні співпрацювати та підтримувати одна одну, особливо під час скрути. Наприклад, під час кризи біженців ЄС закликав країни-члени розділити відповідальність за прийом біженців. Так само під час економічних криз заможніші країни надавали фінансову допомогу тим, хто переживав труднощі. Для України прийняття цього принципу означає участь у загальноєвропейських ініціативах і демонстрацію готовності співпрацювати з іншими державами-членами;

принцип прямої дії – є одним із фундаментальних принципів права ЄС. Він передбачає, що окремі положення європейського права можуть бути безпосередньо застосовані у національних судах, навіть якщо вони не були транспоновані у національне законодавство. Цей принцип забезпечує, щоб права громадян ЄС були захищені незалежно від того, чи правильно держави-члени виконують свої зобов'язання щодо імплементації європейського права [6]. Наприклад, регламенти ЄС мають пряму дію автоматично, оскільки вони є обов'язковими для всіх держав-членів без необхідності транспозиції [7, с. 32–35]. Директиви можуть мати пряму дію лише у випадках, коли вони не були правильно транспоновані в національне законодавство. Принцип прямої дії може слугувати важливим інструментом для оцінки ефективності правової інтеграції, оскільки він демонструє, наскільки національні суди та органи влади визнають і застосовують норми ЄС без посередництва національного законодавства. Це можна оцінити через аналіз судової практики: кількість справ, де застосовувалися норми права ЄС, та їхній вплив на національні рішення. Як правило, у нових державах-членах зростає кількість звернень до Суду ЄС, що свідчить про поглиблення інтеграції і це можна спостерігати на прикладі рішень українських судів. Якщо національні суди послідовно застосовують принцип прямої дії і забезпечують захист прав та законних інтересів, це свідчить про високий рівень правової інтеграції. Навпаки, якщо суди ігнорують або обмежують застосування цього принципу, це може призвести до порушення єдності правового поля. Принцип прямої дії може слугувати критерієм для оцінки ефективності правової інтеграції шляхом аналізу доступності європейського права для громадян, якості транспозиції директив, ефективності захисту прав та рівномірності застосування європейського права у всіх державах-членах;

принцип взаємного визнання – цей принцип гарантує, що правові акти, рішення та судові рішення, прийняті в одній державі-члені, визнаються та поважаються в інших [8, с. 3–6]. Наприклад, німецьке судове рішення має бути виконане у Франції без необхідності повторного судового розгляду. Цей принцип спрощує транскордонні взаємодії, такі як торгівля, подорожі та судові спори. Для України узгодження з цим принципом означає забезпечення того, щоб її правова система могла визнавати та виконувати закони та рішення ЄС, що має вирішальне значення для безперешкодної інтеграції до єдиного ринку ЄС.

Вищевказані принципи є основою для оцінки ефективності правової інтеграції України. Зокрема, вони дозволяють виявити невідповідність між національним законодавством та правовим полем ЄС, а також запропонувати механізми їх усунення. Наприклад, якщо українські закони допускають надмірне використання влади державними органами, це може порушити принцип пропорційності або у разі не визнання судових рішень інших країн ЄС, то це порушує принцип взаємного визнання.

Для України ці принципи особливо важливі, оскільки вони є дорожньою картою для приведення її правової системи у відповідність зі стандартами ЄС.

Для ефективної інтеграції України у правове поле ЄС необхідно застосувати комплексний методологічний підхід, який враховує особливості національної правової системи та вимоги *Acquis Communautaire*. Такий підхід повинен реалізовуватися за основними напрямками:

1) Системна оцінка ефективності інтеграції, цей напрям спрямований на проведенні систематичного оцінювання того, наскільки ефективно Україна інтегрується в законодавчу базу ЄС та передбачає аналіз трьох ключових аспектів:

правова адаптація – стосується оцінки того, наскільки національне законодавство України відповідає *Acquis Communautaire*. Наприклад, Україна має забезпечити відповідність свого законодавства у сфері торгівлі, охорони навколишнього середовища, прав людини та інших сфер принципам та стандартам ЄС. Метою такого аналізу є виявлення прогалин або невідповідностей між українським законодавством і вимогами ЄС, та запропонування змін для їх гармонізації;

інституційна готовність – передбачає оцінку того, чи спроможні українські державні установи (наприклад, суди, регуляторні органи, правоохоронні органи) запровадити та забезпечити виконання принципів та стандартів ЄС. Наприклад, якщо ЄС вимагає незалежної судової системи, Україна має оцінити, чи справді її суди є незалежними та вільними від політичного впливу;

громадянська інформованість – досліджує, наскільки громадяни України поінформовані про свої права та обов'язки в контексті інтеграції до ЄС. Наприклад, громадяни повинні розуміти, як членство в ЄС вплине на їхнє повсякденне життя, як-от доступ до ринків праці ЄС, захист споживачів або екологічні права. Підвищення громадянської обізнаності має вирішальне значення, оскільки поінформовані громадяни можуть вимагати від уряду відповідальності за впровадження реформ.

2) Використання правових категорій та принципів права. Для формування візії європейського майбутнього України важливо використовувати такі правові категорії, як:

правова культура – розвиток усвідомлення значущості дотримання принципів права ЄС. Наприклад, сприяння повазі до верховенства права, прозорості та підзвітності в управлінні;

правова безпека – забезпечення стабільності та прогнозованості правового регулювання. Наприклад, підприємства, які працюють в Україні, повинні мати можливість покладатися на чіткі та обов'язкові правила, як це було б у країнах-членах ЄС. Правова безпека зменшує невизначеність і стимулює інвестиції, як внутрішні, так й іноземні;

правова рівність – гарантія недискримінації та рівного доступу до правосуддя. Наприклад, усі громадяни, незалежно від статі, етнічної приналежності чи соціально-економічного статусу, повинні мати рівний доступ до правосуддя та державних послуг. Правова рівність є фундаментальним принципом ЄС і має бути відображена в правовій системі України.

Шляхи усунення невідповідностей між українським законодавством та *Acquis Communautaire* можуть бути різними, це може бути створення спеціальних комісій з експертів з різних державних установ, юристів та представників наукового суспільства. Їх діяльність повинна бути спрямована на аналіз чинних законів, виявлення невідповідностей принципам ЄС та розробка пропозицій щодо їх усунення. Також, цифрові технології, в тому числі штучний інтелект можуть бути застосовані, наприклад, для сканування юридичних текстів, визначення невідповідностей та пропонування змін. Такий підхід зекономить час і забезпечить точність визначення сфер, які потребують реформування. З метою чіткого планування етапів адаптації законодавства потрібно розробити дорожню карту, яка буде містити чіткий графік і план дій для адаптації законодавства України до принципів та стандартів ЄС. Наприклад, дорожня карта може окреслювати короткострокові цілі (перегляд окремих законів протягом шести місяців) і довгострокові цілі (досягнення повної відповідності протягом п'яти років). Вони допоможуть скоординувати зусилля різних державних органів і забезпечать стабільний прогрес у напрямку інтеграції.

У той же час, правова система України має унікальні особливості, які можуть не повністю відповідати принципам та стандартам ЄС. Систематично оцінюючи ефективність інтеграції, дотримуючись законодавчих принципів та усуваючи невідповідності, Україна має змогу стати державою, де панує верховенство права, що сприятиме доступу до єдиного ринку ЄС, залученню іноземних інвестицій, підвищенню рівня правового захисту громадян відповідно до європейських стандартів, а також зміцненню демократичних інституцій.

Висновки. На підставі вищезазначеного, можна підкреслити, що принципи права ЄС є не лише теоретичною основою для правової інтеграції, але й практичними інструментами для оцінки її ефективності. Їх дотримання та впровадження дозволить забезпечити верховенство права, стабільність правового регулювання, підвищити рівень правового захисту громадян та сприяти економічному та політичному розвитку країни. Для успішного наближення до ЄС необхідно застосувати системний методологічний підхід, який включає аналіз невідповідностей, розробку стратегій їх усунення та посилення інституційної бази. Впровадження таких підходів дозволить Україні ефективно інтегруватися у правове поле ЄС та забезпечити стає європейське майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kochenov D., Pech L. Upholding the Rule of Law in the EU: On the Commission's 'Pre-Article 7 Procedure' as a Timid Step in the Right Direction. 11 May 2015. *Foundation Robert Schuman*. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/356-upholding-the-rule-of-law-in-the-eu-on-the-commission-s-pre-article-7-procedure-as-a-timid-step-in-the-right-direction>.
2. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
3. Ніколенко Л.М. Верховенство права як основоположний принцип права та економіки: *Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу: матеріали круглого столу* (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) К.: Видавництво Ліра-К, 2018. С. 118–121.
4. Назаренко О.А. (2015). Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. № 15. С. 242–249.
5. Саракуца М.О. Компетенція Європейського Союзу та контроль національних парламентів за її реалізацією. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 2 (4). С. 111–121.
6. Judgment of the European Court of 5 February 1963. - NV Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Pays-Bas. Case 26–62. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>.
7. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
8. Колесніченко В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2010. 22 с.